

بررسی عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان به رفتار جمعی (مطالعه موردی: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز)

محمد تقی ایمان

دانش پورجم

چکیده

رفتار جمعی محور اساسی جامعه‌شناسی سیاسی معاصر است و یکی از پدیده‌های اجتماعی است که از دیرباز نظام‌های سیاسی را به چالش طلبیده است. این مقاله به بررسی عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز به رفتار جمعی می‌پردازد. در تبیین رفتار جمعی از چارچوب نظری نیل اسملسر استفاده شده است و از منظر رهیافت ساختی کارکردی رفتار جمعی و سازه‌های مؤثر بر آن شناسایی و شاخص‌سازی شده است. نتایج این تحقیق که از یک نمونه ۴۱۰ نفری به صورت نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و با استفاده از تکنیک محاسبه حجم نمونه کوکران از جامعه آماری ۹۳۲۶ نفری انتخاب شده‌اند، نشان می‌دهد که متغیرهای سن، سطح تحصیلات والدین، میزان استفاده از تلویزیون، رایانه، اینترنت، ماهواره، جنسیت، وضعیت تأهل، وضعیت اشتغال، وضعیت سکونت، خاستگاه اجتماعی و قومیت دانشجویان با میزان تمایل آنان به رفتار جمعی رابطه معنی‌دار دارند. تحلیل رگرسیون چندمتغیره نشان می‌دهد که میزان استفاده از اینترنت، جنسیت و میزان تماشای تلویزیون به عنوان مهم‌ترین متغیر ظاهر شده‌اند که در مجموع توانسته‌اند ۱۵/۱ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین نمایند. به طور کلی یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که میزان استفاده از اینترنت قوی‌ترین رابطه مثبت را با تمایل به رفتار جمعی دارد و پس از آن میزان استفاده از تلویزیون و سن، رابطه معکوس با رفتار جمعی دارند.

کلید واژه‌ها: شرایط مساعد ساختاری، فشار ساختاری، عقاید تعمیم یافته، عوامل تسریع کننده، بسیج مشارکت کنندگان، کنترل اجتماعی.

مقدمه

رفتار جمعی یکی از پدیده‌های اجتماعی است که از دیرباز نظام‌ها و قدرت‌های سیاسی را به چالش کشیده و در اغلب موارد تغییرات گسترده و همه‌جانبه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی را باعث گردیده است.

«نگاهی گذرا به ادبیات نوشته شده در زمینه اشکال رفتار جمعی، نشان‌دهنده کمبود پژوهش‌های صورت پذیرفته است. برخی از این اشکال عبارتند از هراس، هوس جمعی، مد، شایعه، اپیدمی اجتماعی، مهاجرت‌های عظیم ناگهانی^۱، تقاضای بی‌رویه برای نوع خاصی از کالا، جنبش‌های اصلاحی و جنبش‌های دینی. کافی است ادبیات نوشته شده در زمینه هر کدام از این اشکال را مورد بررسی قرار دهیم تا دریابیم که سطح دانش نویسندگان تا چه اندازه پایین بوده و این عرصه تا چه اندازه فاقد نظریه است. بیشتر تحقیقات حال و هوای گزارش دارند، گزارش‌هایی که یا توسط اشخاصی تهیه شده‌اند که به طور اتفاقی در صحنه حاضر بوده‌اند و یا توسط مورخینی که برخی وقایع رفتار جمعی را پس از ظهور، به توصیف کشیده‌اند» (استراوس، ۱۹۹۱: ۳۵۲).

در داخل کشور ما نیز تحقیق در این رشته حساسیت و اشتیاق محققین را برانگیخته است و تحقیق منسجمی پیرامون رفتار جمعی به طور عام و گرایش دانشجویان به رفتار جمعی به طور خاص انجام نگرفته است. در جامعه ایران نقش جوانان به طور کلی و دانشجویان به طور خاص که تمایل و علاقه به تغییر و دگرگونی و برخورداری از روحیه انتقاد و آرمان‌خواهی از ویژگی‌های مسلط فکری آنان است، در تأثیرگذاری بر برداشت‌های سیاسی مردم و جلب آراء و نظرات آنان اهمیت زیادی دارد. دانشجویان در طراحی و تعریف جهت، شدت، برجستگی و سازگاری که چهار ویژگی عقیده عمومی هستند، صاحب تأثیرند. این در حالی است که بروز و توسعه هر گونه شکاف میان انتظارات آنان و واقعیت‌های اجتماعی، شکل‌گیری و تشدید بحرانهای سیاسی را در پی دارد (ایمان، ۱۳۷۶: ۴۸۶). بررسی گرایش دانشجویان به رفتار جمعی از این جهت که دانشگاه و دانشجویان همواره در تحولات سیاسی کشور ایران صاحب تأثیر بوده‌اند، قابل تعمق است.

این تحقیق در صدد است تا از منظر جامعه‌شناسی سیاسی به تبیین و ارزیابی عوامل مؤثر بر گرایش دانشجویان به رفتار جمعی بپردازد. از این رو پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این پرسش اساسی است که چه عواملی بر گرایش دانشجویان به رفتار جمعی مؤثرند؟ و از این رهگذر به پرسش‌های دیگری همانند این که

1. rushes

میزان فشار ساختاری که زیربنای رفتار جمعی است در بین دانشجویان تا چه حد است و وزن هر یک از عوامل مؤثر بر رفتار جمعی و میزان تمایل دانشجویان به رفتار جمعی چه میزان است، نیز پاسخ خواهد داد.

مبانی نظری

رفتارهای جمعی از دیرباز و از زمان تشکیل اولین دولت‌ها، جوامع بشری را دچار تنش و ناآرامی نموده است. مهم‌ترین و قدیمی‌ترین نظریه‌هایی که امروزه به دست ما رسیده است، متعلق به اندیشمندان یونانی قرن چهارم و پنجم پیش از میلاد است. خشونت سیاسی در یونان باستان عمدتاً در قالب شورش‌ها و تنش‌های اجتماعی ظاهر می‌شد که نام عمومی فتنه بدان اطلاق می‌شد و بروز آن را نوعی بیماری اجتماعی تلقی می‌نمودند (فکوهی، ۱۳۷۸: ۲۳). نظریه متقدم درباره رفتار جمعی به گوستاو لوین^۱ مربوط می‌شود که مدعی بود در دوره‌های انحطاط و فروپاشی اجتماعی، جامعه در معرض تهدید سلطه جماعت قرار می‌گیرد (کرامبی و دیگران: ۱۳۷۰). هزاران سال است که انسان‌ها دست به شورش می‌زنند و ذهن متفکرین خصوصاً روانشناسان اجتماعی و جامعه‌شناسان را متوجه این سؤال نموده‌اند که چه عواملی سبب بروز این پدیده و گرایش انسان‌ها به رفتار جمعی می‌شود؟ در پاسخ به این سؤال دیدگاه‌ها و نظریات مختلفی وجود دارد. در این مقاله رفتار جمعی از منظر سه رویکرد (روانشناختی، روانشناسی اجتماعی، و جامعه‌شناختی) مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

رویکرد روانشناختی

در حوزه روانشناسی، گوستاو لوین از جمله صاحب‌نظرانی است که رفتار جمعی را به عنوان یک جنبش اجتماعی مخرب مورد بررسی قرار داده است. از نظر او بحث درباره رفتار جمعی به معنی روانشناسی افرادی است که به صورت توده درآمده‌اند. روانشناسی کسانی که به صورت توده ظاهر می‌شوند، اساساً با روانشناسی فردی متفاوت است. وضع فرد به محض عضویت یافتن در توده مردم تغییر می‌یابد، به عبارت دیگر فرد بر اثر پیوستن به توده، دیگر به خود متعلق نیست و به انسان بی‌اراده و دانه‌شنی در میان دانه‌های دیگر شن مبدل می‌شود که باد به میل خود آن‌را به هوا بلند می‌کند. تجمع افراد در توده مردم به تشکیل موجودی تازه و فوق فرد و روح جمعی منتهی می‌شود (احمدی، ۱۳۸۲: ۱۱۵). افراد در وضعیت توده‌ای همواره تحت تأثیر هیجان‌ها

1. G. Lebon

هستند، توده‌ها فکر و تعقل می‌کنند، لکن افکار آنها سطحی و استدلال‌های آنها نارساست (استوتزل، ۱۳۶۸: ۳۲۲). لوین معتقد است توده‌ها به اعتصاب دست می‌زنند نه برای این که اضافه دستمزد دریافت کنند، بلکه بدان دلیل که از یک دعوت به مبارزه تبعیت کرده باشند (لوین، ۱۳۷۱: ۷۹).

تارد^۱ نیز مانند لوین معتقد است روانشناسی کسانی که به صورت توده ظاهر می‌شوند، با روانشناسی فردی متفاوت است (عرف، ۱۳۷۶: ۵۲). به نظر تارد رفتارهای انبوه و توده‌ای مردم، معلول علتی درونی یعنی سرایت درونی و نیز علت بیرونی یعنی اقدام رهبران است. تارد در سال ۱۸۹۳ نظریه سرایت روانی را مطرح کرد. بر اساس این نظریه پدیدارهای اجتماعی از طریق همدلی و تقلید میسر است (استوتزل، ۱۳۶۷: ۳۲۲).

راجر براون^۲ با استفاده از ملاک‌هایی چون اندازه، تناوب تجمع، تناوب قطبی شدن، توجه گروه و میزان تداوم هم‌شکلی روانشناختی اعضا، رفتار جمعی را از سایر انواع رفتار متمایز می‌سازد. براون رفتار جمعی را پدیده‌ای توده‌ای می‌نامد و آن را عمدتاً بر پایه معیارهای فیزیکی، زمانی و روانشناختی تعریف می‌نماید. او جماعت‌هایی را که مرتکب رفتار جمعی می‌شوند، به دو گروه تقسیم می‌کند: انبوه از هم پاشیده مردم^۳ (جماعت غوغاسالار) و جماعت مخاطب^۴ (تماشاگر) (اسملسر، ۱۳۸۰: ۹).

هربرت بلومر^۵ در تعریف رفتار جمعی، سعی بر مقایسه آن با رفتار گروه کوچک و رفتار جافتاده^۶ (تعریف شده) دارد. بنابراین بیش از هر چیز، معیار فیزیکی و فرهنگی را مدنظر قرار داده است. معیار دیگری که به آن توجه نموده است، معیار روانشناختی است. در گروه کوچک، فرد احساس می‌کند که بر شخص خود کنترل دارد، اما در رفتار جمعی (رفتار گروه بزرگ)، گروه دارای قدرت دورزنی^۷ است و مشارکت فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بلومر در رفتار جمعی دو کانون اصلی را مورد توجه قرار داده است: نخست مطالعه اشکال ابتدایی رفتار جمعی همچون جماعت غوغاسالار یا اضطراب جنگ^۸. دوم مطالعه شیوه‌هایی که از طریق آن این اشکال ابتدایی تبدیل به رفتار تنظیم شده و سازمان یافته می‌شوند (اسملسر، ۱۳۸۰: ۹-۱۱). به نظر بلومر

1. Gubrial Tard

2. Roger Brown

3. mod

4. audience

5. Herbert Blumer

6. established

7. transcending Power

8. war hysteria

رشد جنبش‌ها از پنج مرحله می‌گذرد: انگیزش اجتماعی،^۱ تشکیل واحدهای پیونددهنده،^۲ تعهد پیوستگی،^۳ ایدئولوژی،^۴ و تاکتیک‌های عملیاتی^۵ (تنهایی، ۱۳۷۱: ۲۸۵).

رویکرد روانشناسی اجتماعی

تد رابرت گر^۶ بر اساس رویکرد روانشناسی اجتماعی به تبیین علل بروز خشونت جمعی و خشونت سیاسی می‌پردازد. از نظر او خشونت سیاسی حملات فراگیری است که در درون یک جامعه سیاسی، علیه رژیم سیاسی، بازیگران یا سیاست‌های آن انجام گیرد. گر نیز مانند دیویس محرومیت نسبی را عامل بروز انقلاب‌ها معرفی می‌نماید. وی علاوه بر آن، انتظارات فزاینده انسان‌ها را حتی در وضعیت فقدان محرومیت واقعی، عاملی در بروز خشونت‌ها و گرایش به رفتارهای جمعی می‌شناسد (گر، ۱۳۷۷: ۱۴). او برای محرومیت نسبی سه الگوی متمایز معرفی می‌نماید: محرومیت نزولی^۷، محرومیت ناشی از بلندپروازی یا محرومیت آرزویی^۸، و محرومیت پیش‌رونده^۹ (همان: ۸۰-۷۹). گر پتانسیل خشونت جمعی را تابعی از میزان و شدت نارضایتی‌های مشترک در میان اعضای یک جامعه می‌داند. وی از یافته‌های تحقیق رومل^{۱۰} و تانتر^{۱۱} استفاده نموده و گونه‌شناسی سه وجهی خویش از کشمکش مدنی را بنا کرده است (کوهن، ۱۳۶۹: ۲۰۶). این سه گونه عبارتند از آشوب^{۱۲}، توطئه^{۱۳} و جنگ درون کشوری^{۱۴}. آشوب، خشونت سیاسی نسبتاً خودجوش، غیرسامان‌یافته و همراه با مشارکت مردمی قابل توجه است. توطئه، خشونت سیاسی بسیار سازمان‌یافته همراه با مشارکت محدود است. جنگ درون کشوری، خشونت سیاسی بسیار سازمان‌یافته، همراه با مشارکت مردمی گسترده است (گر، ۱۳۷۷: ۳۲-۳۱).

1. agitation

2. esquit de corps

3. morale

4. ideology

5. apalication tactic

6. Ted Robert Gurr

7. decremental deprivation

8. aspirational deprivation

9. progressive deprivation

10. Rummel

11. Tanter

12. turmoil

13. conspiracy

14. internal war

اریک فروم^۱ از صاحب‌نظران در روانکاوی اجتماعی است که آدمی را مرکب از مزاج و منش می‌داند. مزاج مایه‌ای است آلی که انسان با آن متولد می‌شود و مربوط به سرشت و اصل انسان می‌شود. اما منش انسان دارای دو جزء فردی و اجتماعی است. جزء اجتماعی منش انسان به وسیله اجتماع شکل می‌گیرد. بر این اساس می‌توان گفت فروم انسان را دارای دو زمینه پرخاشگری می‌داند: پرخاشگری ناشی از منش فردی و پرخاشگری ناشی از منش اجتماعی. پس از نظر فروم رفتار جمعی خشونت‌بار یک بعد فردی دارد و یک بعد اجتماعی و این دو بعد مجموعاً به فرد امکان می‌دهند تا دست به پرخاشگری و خشونت بزند (بشیریه، ۱۳۷۳: ۷۰).

رویکردهای جامعه‌شناختی

۱. رویکرد کارکردگرایی

جامعه‌شناسان کارکردگرا از امیل دورکیم^۲ گرفته تا پارسونز^۳ و جامعه‌شناسان کارکردگرای جدیدتری نظیر جانسون^۴ و اسملسر^۵ همواره بر ضرورت حفظ حالت توازن^۶ در جامعه تأکید داشته‌اند. عنصر اصلی در این وضعیت، همبستگی اجتماعی^۷ و انسجام^۸ است که به دلیل کارکرد بسیار مهم انطباق^۹ افراد با جامعه با انگیزه کسب اهداف آنها انجام می‌گیرد (فکوهی، ۱۳۷۸: ۷۸). در نظریات کارکردگرایانه اگرچه آشوب‌های اجتماعی نوعی عارضه و بیماری اجتماعی تلقی می‌گردند، اما جامعه در روند حرکت خود ناگزیر از ابتلای به این بیماری است.

امیل دورکیم برای تبیین رفتارهای جمعی از مفهوم آنومی^{۱۰} استفاده نموده است. مفهوم آنومی در نزد دورکیم دارای دو بعد است؛ بعد اول مربوط به بی‌سازمانی نظام اجتماعی است که مشخصه اصلی آن بی‌هنجاری می‌باشد. دومین بعد آنومی، نامتناهی بودن آرزوها در انسان‌ها است. دورکیم معتقد است که رفتارهای انحرافی و نابهنجار زمانی شکل می‌گیرد که از یک سو تسلط هنجارهای جامعه بر رفتار افراد کم شود

1. Erich Fromm

4. Ch. Johnson

7. solidarity

10. anomi

2. Emile Durkheim

5. N. Smelser

8. integrity

3. Talcott Parsons

6. equilibrium

9. adaptation

و از سوی دیگر سطح توقعات افراد در مسیری فزاینده قرار گیرد و نوعی حالت بی‌هنجاری به افراد دست دهد. این افراد مناسب‌ترین مواد جهت هر گونه رفتار جمعی هستند (علیوردی، ۱۳۷۳: ۸۰ و ۱۴۱).

تالکوت پارسونز نیز مانند سایر کارکردگرایان بروز رفتار جمعی را ناشی از شدت عدم تعادل اجتماعی در جامعه می‌داند. از دیدگاه پارسونز وحدت و ثبات اجتماعی ناشی از اجماع بر ارزش‌های مشترک در جامعه می‌باشد. این ارزش‌ها هستند که به کنش اجتماعی معنی و مفهوم می‌بخشند. به نظر پارسونز رفتار انحرافی زمانی به وجود می‌آید که عوامل سه‌گانه زیر وجود داشته باشند:

۱. فشار نقش اجتماعی یا صدمات ناشی از بر عهده گرفتن دو نقش متفاوت.

۲. آموزش ناکافی اعضای جدید در زمینه نظام اجتماعی (نقص و ضعف فزاینده اجتماعی شدن).

۳. ارزش‌های متعارض که ناشی از وجود معیارهای متناظر در بطن نظام ارزشی هستند. بنابراین از نظر پارسونز این گونه کجروی‌ها ناشی از ساخت جامعه نیست، بلکه نواقص موجود در ساخت جامعه باعث بروز آنها می‌گردد (جانسون، ۱۳۶۳: ۶۱). از سوی دیگر پارسونز منبع این عدم تعادل اجتماعی را ناشی از نیروهای درونی که حد و مرزهای درونی را تحت تأثیر قرار می‌دهند و نیروهای بیرونی که از خارج سیستم وارد می‌شوند، می‌داند (واگو، ۱۳۷۳: ۵۸).

۲. رویکرد جامعه توده‌وار

شارحین مکتب نظریه جامعه توده‌وار نیز همچون کارکردگرایان معتقدند وجود ویژگی‌های ساختاری معینی در جامعه، باعث ثبات ذاتی آن می‌گردند. «اگر ترتیبات ساختاری سستی جامعه به ناگاه از میان برود، احتمال وقوع انقلاب توده‌ای^۱ افزایش می‌یابد. نتیجه احتمالی این انقلاب توده‌ای نیز تأسیس یک رژیم توتالیتر^۲ است» (کوهن، ۱۳۶۹: ۱۴).

هانا آرنست^۳ «ذره‌ای شدن»^۴ افراد را عامل جنبش‌های توده‌ای می‌داند. ذره‌ای شدن یعنی آن دسته از افرادی که از وفاداری گروهی یا طبقاتی آزاد گشته‌اند. به اعتقاد آرنست توده‌ها از تکه پاره‌های یک جامعه شدیداً ذره‌ای سر بر آوردند که ساختار رقابت‌آمیز آن و تنهایی فرد در این جامعه تنها از طریق عضویت در یک طبقه تعدیل

1. mass revolution

2. totaliter

3. Hana Arendt

4. atomization

می‌شد. ویژگی عمده انسان توده‌ای نه سنگدلی و واپس‌گرایی او، بلکه انزوا و فقدان ارتباطات بهنجار اوست (آرنت، ۱۹۶۰: ۳۱۷). به عقیده آرنت ذره‌ای شدن و تفرد افراطی مقدم بر جنبش توده‌ای است.

ویلیام کورن‌هاوزر^۱ نیز مانند هانا آرنت معتقد است «مردمی که ذره‌ای شده‌اند، به سهولت بسیج می‌شوند. از آنجا که توتالیتریانیسم حالتی از بسیج کامل است، بنابراین جامعه توده‌وار در مقابل جنبش‌ها و رژیم‌های توتالیتر شدیداً آسیب‌پذیر می‌باشد» (کورن‌هاوزر، ۱۹۵۹: ۳۳).

چارلز تیلی از سه نوع عمل جمعی اعتراضی که در تاریخ جوامع اروپا مشاهده شده است نام می‌برد: جنبش‌های اجتماعی رقابتی^۲، واکنشی^۳، و نوخواهی^۴ (سیدامامی، ۱۳۷۴). تیلی در کتاب *از بسیج تا انقلاب*^۵ چهار جزء عمل جمعی را که به منظور اعتراض به نظم اجتماعی موجود صورت می‌گیرد، مشخص می‌نماید. این چهار جزء عبارتند از: سازمان (انضباط تشکیلاتی)، بسیج منابع (کنترل منابع کافی)، منافع مشترک (اهداف) و فرصت (استفاده از فضای به وجود آمده) (تیلی، ۱۹۷۸: ۵۵). به اعتقاد او رفتار جمعی هنگامی پدید می‌آید که مردم هیچ‌گونه وسایل نهادینه‌شده‌ای برای بیان خواسته‌های خود نداشته باشند. تیلی معتقد است شرایط رفتار جمعی زمانی مهیا می‌گردد که از یک سو مدعیانی که دارای مشروعیت در بین مردم هستند. علیه حاکمیت بشورند و توده‌های عظیمی از مردم نیز آنان را حمایت کنند و از سوی دیگر حکومت فاقد مشروعیت باشد و توانایی استفاده از اهرم‌های زور و اجبار را نیز نداشته باشد (عرف، ۱۳۷۶: ۸۳).

۳. رویکرد تضاد

پیروان مکتب تضاد برخلاف کارکردگرایان و شارحین مکتب نظریه جامعه توده‌وار معتقدند جامعه اساساً بی‌ثبات و در حال تحول است و به عنوان یک ساختار باثبات و منسجم یا مجموعه‌ای از ساختارهای منسجم قابل شناخت نمی‌باشد. مارکس^۶ به عنوان نظریه‌پرداز این رویکرد معتقد است که جامعه بر پایه «ساختار اقتصادی»^۷ یا وجه تولید^۸ استوار است. وی انقلاب را اوج تحولی بنیادی در یک وجه تولید و نشانه گذار به وجه

1. William Kornhauser

4. proactive

7. economic structure

2. competitive

5. From Mobilization To Revolution

8. mod of production

3. Reactive

6. Karl Marx

دیگر می‌داند و چون سرنوشت طبقه حاکم به سرنوشت وجه تولید بستگی دارد، با دگرگونی نیروهای تولید جامعه، طبقه حاکم نهایتاً پایگاه خود را از دست می‌دهد و فرو می‌پاشد (بشیریه، ۱۳۷۳: ۳۰).

لنین^۱ در پی آن بود که نظریه مارکس درباره انقلاب اجتماعی را با شرایط عقب‌مانده روسیه انطباق دهد. به این منظور او از یک سو صورت‌بندی کلی نظریه انقلاب مارکس یعنی ماتریالیسم تاریخی را مورد تأکید قرار داد و از سوی دیگر در زمینه جامعه‌شناسی انقلاب دست به یک نوآوری زد، یعنی عنوان کرد که طبقه کارگر به خودی خود نمی‌تواند از حد مبارزات مطالباتی و اصلاح‌طلبانه بیشتر برود. وی با این فکر، رفرم (اصلاح) را در برابر انقلاب قرار داد. به اعتقاد او رفرم روشی غیرخشونت‌آمیز برای ایجاد تغییرات اجتماعی است، اما روشی که جز به اصلاحات و تغییرات جزئی نمی‌انجامد و حتی سبب خواهد شد که انقلاب و تغییرات اساسی به تعویق بیفتد. لنین راه‌حل را تشکیل یک حزب پیشتاز دانست به اعتقاد او عناصر این حزب روشنفکرانی هستند که از لحاظ فکری و نه از لحاظ اقتصادی با طبقه کارگر پیوند خورده‌اند. چنین رهبرانی، انقلابیونی حرفه‌ای هستند که به انتظار وقوع انقلاب نمی‌نشینند، بلکه جامعه را به سوی خشونت و انقلاب سوق می‌دهند (فکوهی، ۱۳۷۸: ۵-۵۴).

تحقیقات انجام شده

در اینجا مروری خواهیم داشت به تحقیقات انجام شده مرتبط با موضوع در داخل و خارج کشور.

تحقیقات داخلی

عرف در سال ۱۳۷۶ در تحقیقی به بررسی رابطه بین پایگاه اقتصادی - اجتماعی متزل با شورش در شهر قزوین پرداخته است. یافته‌های تحقیق نشان داد که فشارهای ساختی ناشی از پایگاه اجتماعی - اقتصادی پایین افراد از یک سو و انسداد اجتماعی از دیگر سو، باعث نارضایتی افراد گشته که با به وجود آمدن شرایط آشوب اجتماعی اقدام به رفتار جمعی نموده‌اند (عرف، ۱۳۷۶).

منفرد در سال ۱۳۸۰ در تحقیقی تحت عنوان «بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر رضایتمندی سیاسی دانشجویان» با نمونه ۳۸۴ نفری از دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز و با تأکید بر نظریه

1. V. I. Lenin

گابریل آلموند و همکارانش به تبیین و ارزیابی میزان و چگونگی رضایتمندی سیاسی دانشجویان پرداخته است. وی به این نتیجه رسیده است که علی‌رغم اهداف متعالی نظام سیاسی ایران، فرایند رضایتمندی سیاسی حاکم بر آن ضعیف است و این بدان علت است که میان انتظارات و توقعات قشر دانشجو از نظام سیاسی با واقعیت‌های نظام اجتماعی فاصله‌ای چشمگیر وجود دارد (منفرد، ۱۳۸۰).

نصفت در پژوهشی با انتخاب نمونه‌ای به تعداد ۱۳۵۸۴ نفر از کل دانشجویان شاغل به تحصیل در سال ۵۱-۱۳۵۰ به سنجش افکار دانشجویان کشور مبادرت نموده است. وی در بخشی از تحقیق خود به ارزیابی نظرات دانشجویان پیرامون عوامل مؤثر در ناآرامی مؤسسات دانشگاهی پرداخته است. نتایج این بررسی حاکی است که بی‌توجهی کارگزاران امور کشور نسبت به آراء و انتظارات دانشجویان در رأس عوامل ناراضی‌کننده آنان قرار دارد (نصفت، ۱۳۵۴).

تحقیقات خارجی

جفری پایج^۱ در سال ۱۹۶۱ با استفاده از یک نمونه ۲۳۷ نفری از سیاه‌پوستان به بررسی رابطه میان اعتماد سیاسی و کارایی سیاسی با «مشارکت آشوبگرانه»^۲ پرداخته است. او با تحلیل داده‌ها به این نتیجه می‌رسد که میان اعتماد سیاسی و مشارکت آشوبگرانه رابطه معناداری وجود دارد (پایج، ۱۹۶۱).

ادگار مونیتیل^۳ در مطالعه‌ای نظری درباره جنبه‌های مشارکت جوانان در آمریکای لاتین، به موضوع جنبش‌های دانشجویی و نارضایتی این قشر پرداخته است. وی با مطرح کردن تاریخچه‌ای از این جنبش‌ها، درگیری دانشجویان در جامعه آمریکای لاتین را با سابقه طولانی معرفی می‌کند. نویسنده اعتراض را یک عمل اجتماعی مفید در شرایط آمریکای لاتین می‌داند. و از نظر او جوانان خواسته‌ها و تمایلات ارضاء‌نشده خود را در قالب اعتصاب، اشغال ساختمان‌ها، تظاهرات خیابانی، توزیع اعلامیه‌های ضدحکومتی، مقابله با پلیس، جنبش‌های فرهنگی غیرمعمول، خودنمایی جنسی، سخنرانی‌های تهییج‌کننده و موسیقی اعتراض‌آمیز نشان می‌دهند (مونیتیل، ۱۳۶۳).

1. M.G. Paige

2. riot participation

3. Edgar Monitiel

بلاکر و شرکات^۱ با استفاده از مطالعات انجام شده درباره جامعه‌پذیری جوانان و والدین آنها در سال‌های ۷۳-۱۹۶۵ به بررسی اثر جامعه‌پذیری سیاسی، تمایلات مذهبی، گرایش‌های اجتماعی-روانی و منشأ طبقاتی بر احتمال حضور و فعالیت آنان در اعلام نارضایتی‌ها و اعتراضات ضد جنگ و مطالبه حقوق مدنی دانشجویان در دهه ۱۹۶۰ آمریکا پرداخت. وی با انتخاب دو نمونه «فعالان»^۲ و «غیرفعالان»^۳ دهه ۶۰ و مقایسه اطلاعات به دست آمده به این نتیجه دست یافت که مردان، جوانان سیاه‌پوست، ساکنان شهری، تحصیلات بالا و درآمد والدین، حس کارایی سیاسی، یهودی و کاتولیک بودن با حضور و فعالیت در جنبش‌های دانشجویی رابطه معناداری دارد (بلاکر و شرکات، ۱۹۹۴).

چارچوب نظری تحقیق

در این تحقیق از نظریه «نیل اسملسر» در مورد رفتار جمعی به عنوان چارچوب نظری تحقیق استفاده شده است. یکی از تئوری‌های غالب در پارادایم ساختی-کارکردی، «تئوری رفتار جمعی»^۳ متعلق به نیل اسملسر است که می‌کوشد با استفاده از آراء پارسونز به تبیین رفتار جمعی پردازد. وی تعریف خود را بر مفهوم کنش اجتماعی و این که رفتار جمعی از روی نظم و قاعده به وجود می‌آید استوار می‌سازد. او رفتار جمعی را بسیج توده‌ای بر پایه یک عقیده می‌داند که به بازآفرینی کنش اجتماعی می‌انجامد. از نظر اسملسر اجزاء پایه کنش اجتماعی عبارتند از ارزش‌ها، هنجارها، بسیج انرژی فردی و امکانات موقعیتی. وی در گونه‌شناسی رفتار جمعی آن را به پنج نوع تقسیم می‌نماید که عبارتند از جنبش معطوف به ارزش، جنبش معطوف به هنجار، طغیان خصوصت‌آمیز، هیجان جمعی و هراس.

اسملسر برای سازماندهی عوامل تعیین‌کننده رفتار جمعی طرحی را برمی‌گزیند که مشابه مفهوم ارزش افزوده در رشته اقتصاد است. وی با ذکر مثالی به توضیح منطق ارزش افزوده پرداخته است. مثالی که وی در این زمینه عنوان می‌نماید، تبدیل سنگ آهن به اتومبیل از طریق مراحل از پردازش است. این مراحل عبارتند از استخراج سنگ معدن، ذوب فلز، آبکاری آن، شکل‌دهی، ترکیب فولاد با سایر اجزاء، رنگ‌آمیزی، تحویل به

1. Blocker & Sherkat

2. activists

3. theory of collective behaviour

خرده فروش و نهایتاً فروش. هر مرحله ارزشش را به قیمت نهایی کالای تمام شده می افزاید. عنصر کلیدی در این مثال آن است که مراحل پیشینی تر بایستی بر اساس الگویی معین ترکیب شوند تا آن گاه نوبت به مرحله بعدی برسد. وی معتقد است این منطق ارزش افزوده را می توان برای بسیاری از موارد رفتار جمعی به کار بست. از نظر اسملسر مهم ترین تعیین کننده های رفتار جمعی از این قرارند:

۱. شرایط مساعد ساختاری^۱: شامل آن شرایط اجتماعی است که در آن رفتار جمعی امکان پذیر گردد. بحران های مالی، فقر، تبعیض، بی تفاوتی دولت ها نسبت به مشکلات اجتماعی، و ضعف نیروهای کنترل اجتماعی، به خودی خود علت بروز رفتار جمعی نیستند، اما شرایط مساعد برای رفتار جمعی به وجود می آورند.

۲. فشار ساختاری^۲: مهم ترین عامل رفتار جمعی است. محرومیت های اقتصادی مثل فقر، کمبود غذای شدید، بیکاری، افزایش قیمت ها، کاهش دستمزدها یا محرومیت های غیراقتصادی مثل تصویب قوانین نامطلوب، جنگ، بسیج زدایی پس از جنگ، تغییر نهادی سریع، ابهام و درگیری های ارزشی همه و همه فشار ساختاری هستند که می توانند در پیدایش رفتار جمعی مؤثر باشند.

۳. رشد عقاید تعمیم یافته^۳: پیش از آن که کنش جمعی بتواند باعث بازسازی موقعیت به وجود آمده از سوی فشار ساختاری شود، این موقعیت بایستی برای کنش گران بالقوه معنادار شود. این معنا در قالب عقیده تعمیم یافته تأمین می شود. لوین معتقد است برای آن که جماعات را بتوان به خوبی شناخت، ضروری است که پیش از هر چیز به طور همه جانبه ادراکاتی را که باعث تحریک و تشجیع ایشان شده است، مورد فهم قرار داد (لوین، ۱۹۴۵: ۱۱۳).

۴. عوامل تسریع کننده^۴: این عوامل مجموعه را به اقدام و امی دارد. به قول چالمرز جانسون، عامل شتابزا (عامل تسریع کننده) واقعه ای است که ماشه انقلاب را در جامعه ای که دچار عدم تعادل شده و مبنای اقتدار آن بی اعتبار شده، می چکاند (جانسون، ۱۹۶۶: ۹۹).

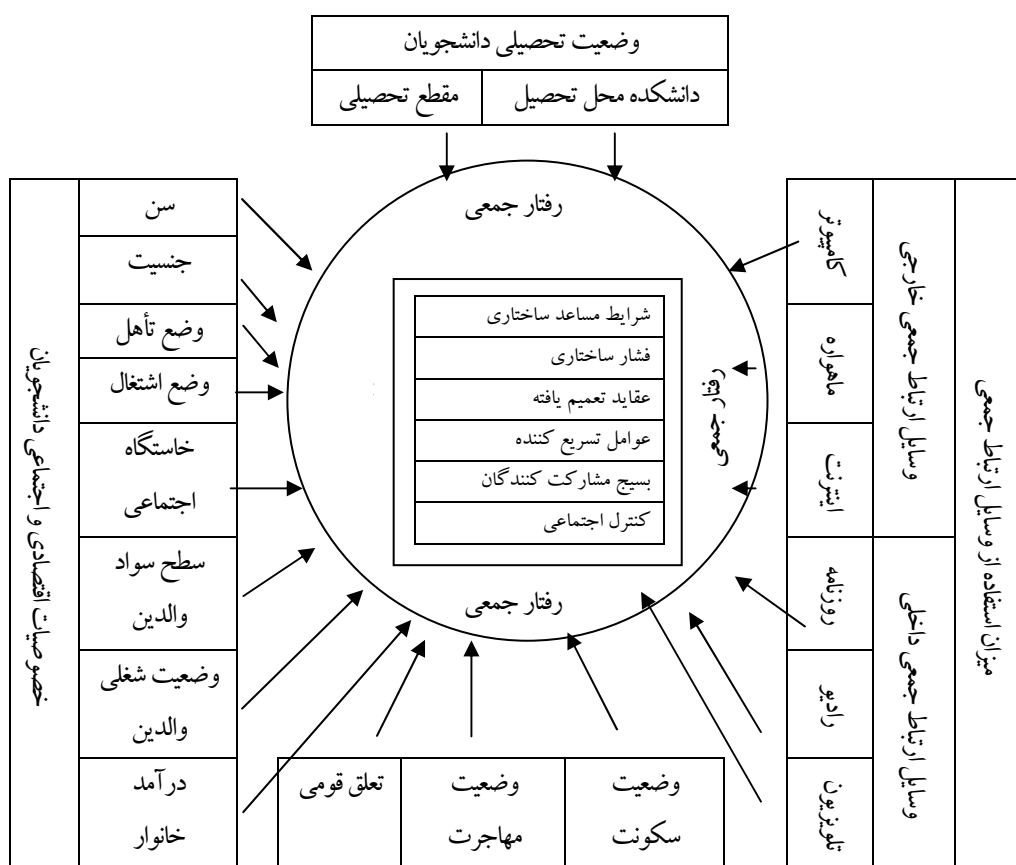
1. structural conduciveness
2. structural strain
3. generalized belief
4. precipitating factors

۵. بسیج^۱ مشارکت کنندگان برای کنش: پس از این که عوامل تعیین کننده مذکور مستقر گردیدند، تنها شرط ضروری که باقی می ماند، آن است که گروه متأثر را به کنش واداریم. این نقطه آغاز برای هر نوع رفتار جمعی است. در این فرایند بسیج سازی و رفتار رهبران بی اندازه حائز اهمیت است.

۶. کنترل اجتماعی: کنترل اجتماعی در مقابل عوامل پنج گانه فوق قرار دارد که در انباشت عوامل تعیین کننده وقفه ایجاد می نماید و باعث تغییر مسیر آن می شود و یا بر سر راه آن مانع تراشی می کند. اسملسر کنترل های اجتماعی را به دو نوع گسترده تقسیم می نماید: اول کنترل های اجتماعی قبل از وقوع رفتار جمعی که از وقوع رفتار جمعی جلوگیری می کنند؛ دوم کنترل های اجتماعی پی که صرفاً پس از آن که یک مورد رفتار جمعی آغاز به شکل گیری و تحقق نمود، بسیج می شوند.

البته باید گفت هیچ یک از عوامل شش گانه به تنهایی و بالضرورة تعیین کننده هیچ مورد خاصی از رفتار جمعی نیستند، بلکه بر اساس منطق ارزش افزوده که قبلاً به آن اشاره شد، بایستی در زمینه ای با وجود سایر تعیین کننده ها ظاهر شوند. به عنوان مثال یک دعوی چند نفره نمی تواند شورش نژادی را برانگیزد مگر این که در میانه موقعیتی کلی که از سوی شرایط مساعد ساختاری، فشار ساختاری، عقیده ای تعمیم یافته، عاملی تسریع کننده و بسیج مشارکت کنندگان شکل گرفته باشند به وقوع بپیوندند (اسملسر، ۱۳۸۰: ۲۴).

با توجه به چارچوب نظری تحقیق، می توان متغیرهای تأثیر گذار بر رفتار جمعی را در مدل زیر نشان داد.

شکل ۱: مدل تحقیق

فرضیه‌های تحقیق

در این تحقیق فرضیه‌های زیر مورد آزمون قرار می‌گیرند:

۱. بین میزان سن افراد و میزان تمایل آنها به رفتار جمعی رابطه معکوس و معنادار وجود دارد.
۲. بین جنسیت افراد و میزان تمایل آنها به رفتار جمعی رابطه معنادار وجود دارد.
۳. بین وضعیت تأهل و میزان تمایل افراد به رفتار جمعی رابطه معنادار وجود دارد.
۴. بین خاستگاه اجتماعی افراد و میزان تمایل آنها به رفتار جمعی رابطه معنادار وجود دارد.

۵. بین تعلق قومی و میزان تمایل به رفتار جمعی رابطه معنادار وجود دارد.
۶. بین وضعیت سکونت افراد و میزان تمایل آنها به رفتار جمعی رابطه معنادار وجود دارد.
۷. بین وضعیت اشتغال و میزان تمایل به رفتار جمعی رابطه معنادار وجود دارد.
۸. بین منزلت شغلی والدین و میزان تمایل به رفتار جمعی رابطه معکوس و معنادار وجود دارد.
۹. بین میزان سواد والدین و میزان تمایل به رفتار جمعی رابطه معنادار وجود دارد.
۱۰. بین میزان درآمد خانواده و میزان تمایل به رفتار جمعی رابطه معنادار وجود دارد.
۱۱. بین میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی و میزان تمایل افراد به رفتار جمعی رابطه معنادار وجود دارد.

روش تحقیق

در عرف دانش، روش را مجموعه شیوه‌ها و تدابیری دانسته‌اند که برای شناخت حقیقت و برکناری از خطا به کار برده می‌شوند (ساروخانی، ۱۳۷۲: ۲۴). روش به کار رفته در این پژوهش پیمایش است. پیمایش عبارت است از نوعی روش جمع‌آوری داده‌ها که با طرح نقشه و به عنوان راهنمای عملی توصیف یا پیش‌بینی یا به منظور تجزیه و تحلیل روابط میان برخی متغیرها انجام می‌گیرد (اوپنهام، ۱۳۶۹: ۹).

جامعه آماری مورد مطالعه در این تحقیق شامل کلیه دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز است که در سه مقطع کاردانی، کارشناسی و کارشناسی ارشد مشغول به تحصیل بوده‌اند. تعداد این دانشجویان بر اساس آمار رسمی موجود ۹۳۲۶ نفر می‌باشد. برای تعیین حجم نمونه به دلیل ناهمگنی جامعه آماری از روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و فرمول کوکران استفاده شده است. حجم نمونه در سطح ۹۵ درصد اطمینان ($t=1/96$) برابر با ۳۶۹ نفر گردید که با توجه به احتمال عدم بازگشت یا مخدوش بودن تعدادی از پرسشنامه‌ها ۴۱۰ نفر به عنوان نمونه مورد مطالعه در نظر گرفته شد.

ابزار سنجش در این تحقیق، پرسشنامه بوده که از دو گروه سؤالات باز و بسته استفاده شده است و به دو بخش قابل تفکیک است. بخش اول شامل ۳۸ سؤال بسته است که برای شناسایی هر یک از شش عامل تعیین‌کننده رفتار جمعی (شرایط مساعد ساختاری، فشار ساختاری، عقاید تعمیم‌یافته، عوامل تسریع‌کننده، بسیج مشارکت‌کنندگان برای کنش و کنترل اجتماعی) بر اساس طیف لیکرت طراحی گردیده است. بخش دوم شامل تعدادی سؤال باز و بسته برای سنجش متغیرهای مستقل است. اعتبار و روایی طیف‌های موجود در

پرسشنامه از طریق ضریب آلفای کرونباخ مورد آزمون قرار گرفتند و پس از حذف گویه‌های نامربوط و تغییر در برخی گویه‌ها، پرسشنامه نهایی در اختیار پاسخگویان قرار گرفت. ضریب آلفای کرونباخ به دست آمده برای طیف‌ها عبارت است از: شرایط مساعد ساختاری ($\alpha=0/703$)، فشار ساختاری ($\alpha=0/796$)، عقاید تعمیم یافته ($\alpha=0/776$)، عوامل تسریع کننده ($\alpha=0/572$)، بسیج مشارکت کنندگان برای کنش ($\alpha=0/512$) و کنترل اجتماعی ($\alpha=0/764$). پس از جمع آوری داده‌ها، کدگذاری و ثبت آنها در رایانه، از نرم‌افزار SPSS جهت استخراج نتایج استفاده شده است. با توجه به نوع متغیرهای مورد استفاده در سطح مقیاس‌های اسمی، رتبه‌ای و فاصله‌ای، روش‌های آماری مختلفی مانند آزمون T، آزمون F و رگرسیون ساده و چند متغیره به کار گرفته شده است.

تحلیل یافته‌ها

تحلیل توصیفی

جدول ۱ توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب نمره آنها از طیف‌های شرایط مساعد ساختاری، فشار ساختاری، عقاید تعمیم یافته، عوامل تسریع کننده، بسیج مشارکت کنندگان برای کنش و کنترل اجتماعی را نشان می‌دهد.

۱. شرایط مساعد ساختاری: با توجه به این که این طیف از هفت گویه تشکیل یافته است و نمره هر گویه از حداقل یک (کمترین شرایط مناسب ساختاری) تا حداکثر نمره ۵ (مناسبتین شرایط جهت رفتار جمعی) در نوسان می‌باشد، بنابراین نمره پاسخگویان می‌تواند از حداقل ۷ تا حداکثر ۳۵ در نوسان باشد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که نمره پاسخگویان از ۱۴ تا ۳۵ در نوسان بوده است و تنها نمره ۴/۷ درصد از پاسخگویان کمتر از حد متوسط یعنی ۲۱ است. این نتیجه نشانگر این مسأله است که شرایط مساعد ساختاری جهت رفتار جمعی در حد بالایی است.

۲. فشار ساختاری: داده‌های جدول نشان می‌دهد که تنها نمره ۲/۸ درصد از پاسخگویان کمتر از ۲۷، یعنی حد متوسط می‌باشد میانگین نمره پاسخگویان ۳۶/۸ است که نمایانگر وجود فشار ساختاری زیاد نزد پاسخگویان است.

۳. عقاید تعمیم یافته: با توجه به تعداد گویه‌های طیف (۵ گویه) نمره پاسخگویان می‌تواند از حداقل ۵ تا ۲۵ در نوسان باشد. یافته‌های جدول بیانگر آن است که تنها نمره ۱۶/۳ درصد آنها کمتر از حد متوسط یعنی ۱۵ می‌باشد. میانگین نمره پاسخگویان از این طیف ۱۹ است که نمایانگر وجود عقاید تعمیم یافته بالا نزد پاسخگویان است.

۴. عوامل تسریع کننده: با توجه به تعداد گویه‌های طیف (۴ گویه) نمره پاسخگویان می‌تواند از حداقل ۴ تا ۲۰ در نوسان باشد. میانگین نمره پاسخگویان ۱۳/۰۶ است که در حد نمره متوسط طیف یعنی ۱۲ می‌باشد، بنابراین بر اساس یافته‌های جدول میزان واکنش پاسخگویان به عوامل تسریع کننده در حد متوسط است.

۵. بسیج مشارکت کنندگان برای کنش: با توجه به تعداد گویه‌های طیف نمره پاسخگویان از حداقل ۵ تا ۲۵ در نوسان می‌باشد. داده‌های جدول نشان می‌دهد که تمایل پاسخگویان برای بسیج در حد متوسط است، به طوری که میانگین نمره آنها از این طیف ۱۵/۸۳ می‌باشد.

۶. کنترل اجتماعی: با توجه به تعداد گویه‌های طیف (۶ گویه) نمره پاسخگویان از ۶ تا ۳۰ در نوسان است. داده‌های جدول نشان می‌دهد که نمره ۸۵/۸ درصد از پاسخگویان کمتر از حد متوسط یعنی ۱۸ می‌باشد و میانگین نمره آنها ۱۳ است که نشان‌دهنده وجود کنترل اجتماعی ضعیف در جامعه است.

جدول ۱. توزیع فراوانی پاسخگویان بر حسب نمره آنها از طیف‌های شش‌گانه رفتار جمعی

ردیف	نام طیف	نمره	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۱	شرایط مساعد ساختاری	۷-۱۳	—	—	—
		۱۴-۲۰	۱۸	۴/۷	۴/۷
		۲۱-۲۷	۱۶۴	۴۲/۹	۴۷/۶
		۲۸-۳۵	۲۰۰	۵۲/۴	۱۰۰
		بی‌جواب	۲۸	—	—
جمع	۴۱۰	۱۰۰	—	—	
۲	فشار ساختاری	۹-۱۷	—	—	—
		۱۸-۲۶	۱۱	۲/۸	۲/۸
		۲۷-۳۵	۱۲۶	۳۲/۵	۳۵/۳
		۳۶-۴۵	۲۵۱	۶۴/۷	۱۰۰
		بی‌جواب	۲۲	—	—
جمع	۴۱۰	۱۰۰	—	—	

ردیف	نام طیف	نمره	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۳	عقاید تعمیم یافته	۵-۹	۱۲	۳	۳
		۱۰-۱۴	۵۴	۱۳/۴	۱۶/۳
		۱۵-۱۹	۳۰۰	۷۴/۳	۹۰/۶
		۲۰-۲۵	۳۸	۹/۴	۱۰۰
		بی جواب	۶	—	—
		جمع	۴۱۰	۱۰۰	—
۴	عوامل تسریع کننده	۴-۷	۱۴	۳/۶	۳/۶
		۸-۱۱	۹۷	۲۴/۶	۲۸/۲
		۱۲-۱۵	۱۹۰	۴۸/۴	۷۶/۶
		۱۶-۲۰	۹۲	۲۳/۴	۱۰۰
		بی جواب	۱۷	—	—
		جمع	۴۱۰	۱۰۰	—
۵	بسیج مشارکت کنندگان برای کنش	۵-۹	۱۱	۲/۸	۲/۸
		۱۰-۱۴	۱۱۳	۲۸/۸	۳۱/۶
		۱۵-۱۹	۲۲۵	۵۷/۴	۸۹
		۲۰-۲۵	۴۳	۱۱	۱۰۰
		بی جواب	۱۷	—	—
		جمع	۴۱۰	۱۰۰	—
۶	کنترل اجتماعی	۶-۱۱	۱۴۹	۳۷/۸	۳۷/۸
		۱۲-۱۷	۱۸۹	۴۸	۸۵/۸
		۱۸-۲۳	۵۱	۱۲/۹	۹۸/۷
		۲۴-۳۰	۵	۱/۳	۱۰۰
		بی جواب	۱۶	—	—
		جمع	۴۱۰	۱۰۰	—

جدول ۲ توزیع فراوانی نمره پاسخگویان از تمایل آنها به رفتار جمعی را نشان می دهد. با توجه به این که مجموعاً ۳۶ گویه برای سنجش میزان تمایل پاسخگویان به رفتار جمعی در نظر گرفته شده بود نمره پاسخگویان

از ۹۳ تا ۱۶۵ در نوسان بوده است. میانگین نمره پاسخگویان از این طیف ۱۳۵ است که نشانگر تمایل نسبتاً زیاد پاسخگویان به رفتار جمعی است.

جدول ۲. توزیع فراوانی نمره پاسخگویان از تمایل به رفتار جمعی

نمره	تعداد	درصد	درصد تجمعی
۳۶-۷۱	—	—	—
۷۲-۱۰۷	۱۴	۴	۴
۱۰۸-۱۴۳	۲۲۲	۶۴	۶۸
۱۴۴-۱۶۵	۱۱۱	۳۲	۱۰۰
بی جواب	۶۳	—	—
جمع	۴۱۰	۱۰۰	—

تحلیل استنباطی

جهت آزمون فرضیه‌های متغیرهای مستقلی که در سطح سنجش فاصله‌ای و نسبی هستند، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است. برخی نیز در سطح سنجش اسمی می‌باشند که آزمون تحلیل پراکنش جهت آزمون فرضیه‌های آنها مورد استفاده قرار می‌گیرد. همچنین در تجزیه و تحلیل چند متغیره، از آزمون رگرسیون چندمتغیره استفاده می‌گردد.

۱. آزمون همبستگی پیرسون

جدول ۳ ضرایب همبستگی پیرسون بین میزان تمایل پاسخگویان به رفتار جمعی با متغیرهای مستقل فاصله‌ای و نسبی را نشان می‌دهد. از میان متغیرهایی که در سطح سنجش فاصله‌ای و نسبی هستند، هشت متغیر سن، سطح تحصیلات پدر، سطح تحصیلات مادر، میزان استفاده از تلویزیون، میزان استفاده از کامپیوتر، اینترنت، ماهواره و جمع ساعات استفاده از وسایل ارتباط جمعی خارجی با میزان تمایل پاسخگویان به رفتار جمعی رابطه معنی‌دار دارند. از میان این متغیرها، اینترنت قوی‌ترین رابطه مثبت را با متغیر وابسته دارد ($r=0/304$) و پس از آن دو متغیر سن ($r=0/226$) و میزان استفاده از تلویزیون ($r=0/217$) رابطه قوی‌تر اما معکوس با

متغیر وابسته دارند و این بدان معنی است که هر چقدر سن افراد افزوده می شود، میزان تمایل آنها به رفتار جمعی کاهش می یابد. همچنین افزایش میزان تماشای تلویزیون از میزان تمایل افراد به رفتار جمعی می کاهد، اما افزایش سطح تحصیلات پدر و مادر، میزان استفاده از کامپیوتر، اینترنت، ماهواره و همچنین جمع کل ساعات استفاده از رسانه های خارجی موجب افزایش تمایل افراد به رفتار جمعی می گردد.

جدول ۳. رابطه بین تمایل به رفتار جمعی و متغیرهای فاصله ای و نسبی

نام متغیر	میزان استفاده از اینترنت	سن	میزان تماشای تلویزیون	میزان استفاده از رسانه های خارجی	تحصیلات مادر	میزان استفاده از ماهواره	تحصیلات پدر	میزان استفاده از کامپیوتر
ضریب همبستگی	* ۰/۳۰۴	* -۰/۲۲۶	* -۰/۲۱۷	* ۰/۲۰۴	* ۰/۱۳۴	* ۰/۱۲۸	* ۰/۱۲۷	* ۰/۱۱۷

Sig = *

۲. آزمون تحلیل واریانس

جدول ۴ آزمون معنی داری تفاوت میانگین نمره تمایل پاسخگویان به رفتار جمعی بر حسب جنسیت را نشان می دهد. بر اساس این جدول میانگین نمره زنان ۴/۹ بیش از میانگین نمره مردان است. این نتایج با توجه به میزان F به دست آمده در سطح ۹۹ درصد معنی دار می باشد، بنابراین می توان گفت که تمایل زنان به رفتار جمعی بیش از مردان است.

جدول ۴. تحلیل واریانس تمایل به رفتار جمعی و جنسیت

جنسیت	تعداد	میانگین	سطح معنی داری sig	درجه آزادی d.f	میزان F
زن	۱۴۷	۱۳۷/۶	۰/۰۰۳	۱/۲۸۶	۸۷۱
مرد	۱۴۰	۱۳۲/۵			

جدول ۵ آزمون معنی داری تفاوت میانگین نمره تمایل پاسخگویان به رفتار جمعی بر حسب وضعیت تأهل را نشان می‌دهد. با توجه به یافته‌های جدول می‌توان تأثیر تأهل را در کاهش تمایل به رفتار جمعی مشاهده نمود، به طوری که میانگین نمره افراد مجرد ۱۳۵/۹ است در حالی که این میانگین برای افراد متأهل ۱۳۱/۶ می‌باشد. این نتایج نیز در سطح ۹۵ درصد معنی دار است.

جدول ۵. تحلیل واریانس تمایل به رفتار جمعی و تأهل

وضعیت تأهل	تعداد	میانگین	سطح معنی داری sig	درجه آزادی d.f	میزان F
متأهل	۴۶	۱۳۱/۶	۰/۰۵	۱/۲۸۵	۳/۹۵
مجرد	۲۴۰	۱۳۵/۹			

جدول ۶ رابطه بین وضعیت اشتغال و تمایل به رفتار جمعی را نشان می‌دهد. بر اساس یافته‌های جدول میزان تمایل افراد شاغل به رفتار جمعی اندکی کمتر از افراد غیر شاغل است، به طوری که میانگین نمره افراد شاغل ۱۳۴/۶ است در حالی که میانگین نمره افراد غیر شاغل ۱۳۵/۷ می‌باشد. این تفاوت نیز در سطح ۹۵ درصد معنی دار است.

جدول ۶. تحلیل واریانس تمایل به رفتار جمعی و اشتغال

وضعیت اشتغال	تعداد	میانگین	سطح معنی داری sig	درجه آزادی d.f	میزان F
شاغل	۳۹	۱۳۴/۶	۰/۰۴	۱/۲۸۵	۴/۴۵
غیر شاغل	۲۴۸	۱۳۵/۷			

جدول ۷ آزمون معنی داری تفاوت میانگین نمره تمایل به پاسخگویان به رفتار جمعی در دانشکده‌های مختلف را نشان می‌دهد. نتایج حاصله بیانگر آن است که میزان تمایل دانشجویان دانشکده هنر و معماری به رفتار جمعی بیش از سایر دانشکده‌هاست، به طوری که میانگین نمره آنها ۱۳۸/۹ است. این در حالی است که

تمایل به رفتار جمعی دانشجویان دانشکده ادبیات و علوم با میانگین نمره ۱۳۴/۴ کمتر از دانشجویان دانشکده‌های دیگر است.

نتیجه حاصل از آزمون توکی نشان می‌دهد که تفاوت موجود بین نمره دانشجویان دانشکده‌های مهندسی، حقوق و علوم سیاسی، تحصیلات تکمیلی معنی‌دار نمی‌باشد، اما نمره دانشجویان هنر و معماری با سایر دانشکده‌ها معنی‌دار است.

جدول ۷. تحلیل واریانس تمایل به رفتار جمعی و دانشکده‌های مختلف

آزمون توکی					میانگین	تعداد	نام دانشکده
تحصیلات تکمیلی	ادبیات و علوم	حقوق و علوم سیاسی	مهندسی	هنر و معماری			
*	*	*	*	-	۱۳۸/۹	۳۴	هنر و معماری
۰	*	۰	-	*	۱۳۵/۵	۶۸	مهندسی
۰	*	-	۰	*	۱۳۴/۹	۶۷	حقوق و علوم سیاسی
*	-	*	*	*	۱۳۴/۴	۱۱۹	ادبیات و علوم
-	*	۰	۰	*	۱۳۵	۲۲	تحصیلات تکمیلی

F = ۴/۴۲ d.f = ۴/۳۰۵ n.s = ۰ sig = *

جدول ۸ آزمون معنی‌داری تفاوت میانگین نمره تمایل به رفتار جمعی بر حسب محل سکونت را نشان می‌دهد. با توجه به نتایج جدول کسانی که در منازل استیجاری به سر می‌برند، تمایل بیشتری به رفتار جمعی دارند (M = ۱۳۶/۴) در حالی که ساکنین خوابگاه‌ها با میانگین نمره ۱۳۲/۸ کمترین تمایل را به رفتار جمعی دارند.

جدول ۸. تحلیل واریانس تمایل به رفتار جمعی و محل سکونت

محل سکونت	تعداد	میانگین نمره	آزمون توکی		
			خوابگاه	منزل شخصی	منزل استیجاری
خوابگاه	۲۴	۱۳۲/۸	-	۰	۰
منزل شخصی	۱۸۵	۱۳۵/۲	۰	-	*
منزل استیجاری	۵۲	۱۳۶/۴	۰	*	-

$$F = ۴/۵۴ \quad d.f = ۲/۲۵۸ \quad sig = * \quad n.s = ۰$$

از دیگر نتایج تحقیق این است که میزان تمایل به رفتار جمعی در بین متولدین روستا کمتر از سایر گروه‌هاست. با توجه به جدول ۹ میانگین نمره متولدین روستا ۱۲۶/۴، مرکز شهرستان ۱۳۶/۴ و متولدین مرکز استان ۱۳۵/۸ است. آزمون توکی نشان می‌دهد که تفاوت موجود بین متولدین مراکز استان و شهرستان معنی‌دار نمی‌باشد.

جدول ۹. تحلیل واریانس تمایل به رفتار جمعی و محل تولد

محل تولد	تعداد	میانگین نمره	آزمون توکی		
			خوابگاه	منزل شخصی	منزل استیجاری
مرکز استان	۱۹۹	۱۳۵/۸	-	۰	*
شهرستان	۶۳	۱۳۶/۴	۰	-	*
روستا	۲۱	۱۲۶/۴	*	*	-

$$F = ۴/۲۸ \quad d.f = ۲/۲۸۰ \quad sig = * \quad n.s = ۰$$

تحلیل چند متغیره

در آزمون رگرسیون چندمتغیره سه متغیر جنسیت، وضع اشتغال و وضع تأهل که متغیرهای اسمی دو گزینه‌ای هستند، به صورت متغیرهای ساختگی وارد معادله گردیدند. در این تحقیق از آزمون رگرسیون مرحله به مرحله استفاده شده است. با توجه به جدول ۱۰، اولین متغیری که بیشترین تأثیر را در تبیین متغیر وابسته دارد، میزان استفاده از اینترنت می‌باشد. این متغیر به تنهایی ۹ درصد از تغییرات در متغیر وابسته را تبیین می‌نماید

($R^2=0/09$). دومین متغیری که وارد معادله می‌گردد، جنسیت پاسخگویان است، ورود این متغیر به معادله، قدرت تبیین آن را از ۹ درصد به ۱۲/۲ درصد افزایش می‌دهد ($R^2/122$). همچنین میزان تمایل دختران ۵/۰۲ درصد بیش از تمایل پسران به رفتار جمعی است. آخرین متغیری که در مرحله سوم وارد معادله می‌گردد، میزان استفاده از تلویزیون است. ورود این متغیر به معادله قدرت تبیین آن را ۲/۹ افزایش می‌دهد. یک ساعت افزایش در میزان استفاده از تلویزیون ۰/۱۶ نمره از میزان تمایل پاسخگویان به رفتار جمعی می‌کاهد. بر اساس ضرایب β معادله، تأثیر جنسیت و تماشای تلویزیون تقریباً یک اندازه است، اما تأثیر استفاده از اینترنت بیش از دو متغیر دیگر است که حد اقل در سطح ۹۹ درصد نیز معنی دار می‌باشد.

جدول ۱۰- معادله رگرسیون تمایل پاسخگویان به رفتار جمعی

نام متغیر	ضریب B	ضریب β	R^2
میزان استفاده از اینترنت	/۴	/۲۴۱	/۰۹
جنسیت	۴/۷۳	/۱۷	/۰۳۲
میزان تماشای تلویزیون	-/۱۶	-/۱۶	/۰۲۹
عدد ثابت	۱۳۳/۶	—	—

$$F=9/97 \quad d.f=3/234 \quad sig = /000 \quad R^2=0/151$$

نتیجه گیری

با توجه به این که هدف تحقیق حاضر بررسی عوامل مؤثر بر تمایل دانشجویان به رفتار جمعی بوده است، جهت تبیین موضوع از نظریه اسملسر به عنوان چارچوب نظری تحقیق استفاده شد. از مباحث نظری دریافت شد که رفتار جمعی رفتاری نهادینه شده و سازمان یافته نیست، اما بروز آن از روی نظم و قاعده است. اسملسر رفتار جمعی را برگرفته از شش عامل تعیین کننده می‌داند که عبارتند از شرایط مساعد ساختاری، فشار ساختاری، عقاید تعمیم یافته، عوامل تسریع کننده، بسیج مشارکت کنندگان برای کنش و عملکرد کنترل اجتماعی. جهت بروز رفتار جمعی لازم است هر شش عامل بالا به طور سلسله وار حضور داشته باشند. بررسی

نگرش پاسخگویان نسبت به عوامل شش گانه مذکور نشان می‌دهد که شرایط لازم برای رفتار جمعی در جامعه در حد بالایی قرار دارد.

یافته‌های تحقیق بیانگر این است که به جز عامل «بسیج مشارکت کنندگان برای کنش» و «عوامل تسریع کننده» که میانگین نمره آنها در حد متوسط است، میانگین نمره چهار عامل دیگر در حد بالایی قرار دارد. بر اساس یافته‌های تحقیق، میانگین نمره پاسخگویان در مورد عوامل شش گانه که از طریق آزمون اندازه‌گیری مکرر و آزمون t با تصحیح بونفرونی به دست آمده، نشان می‌دهد که فشار ساختاری با میانگین نمره ۴/۱ در بالاترین سطح نسبت به سایر عوامل قرار دارد و پس از آن به ترتیب شرایط مساعد ساختاری با میانگین نمره ۳/۹۲، عملکرد کنترل اجتماعی ۳/۸۲، رشد عقاید تعمیم یافته ۳/۷۸، عوامل تسریع کننده ۳/۳۸ و بسیج مشارکت کنندگان برای کنش با میانگین نمره ۲/۶۵ در سطوح بعدی قرار دارند. اکنون این سؤال مطرح می‌گردد که با وجود تمایل زیاد پاسخگویان به رفتار جمعی و وجود فرایندهای زمینه‌ساز آن، چه عواملی مانع از طغیان و حرکت‌های جمعی است. در پاسخ می‌توان گفت: که بر اساس چارچوب نظری تحقیق وقوع رفتار جمعی مستلزم وجود هر شش عامل تعیین کننده طبق الگوی خاص است، یعنی لازم است حلقه‌های زنجیره منطقی ارزش افزوده که قبلاً به آن اشاره شد، سلسله‌وار حضور داشته باشند. بنابراین وجود حلقه‌های مفقوده در فرایند ارزش افزوده - یعنی بسیج مشارکت کنندگان و عوامل تسریع کننده - را می‌توان از دلایل عدم تحقق پدیده رفتار جمعی دانست. با توجه به این که عنصر اصلی در بسیج افراد، رهبریت بسیج است، می‌توان نتیجه گرفت که اگر فرد یا گروهی رهبری حرکت‌های جمعی را بر عهده بگیرند، که از قدرت و نفوذ کافی در بین گروه‌های ناراضی برخوردار باشند، آنگاه ممکن است با بروز حادثه‌ای شدید (عامل تسریع کننده) رفتار جمعی به وقوع بپیوندد. نکته دیگری که نیاز به توضیح دارد، افزایش بیش از حد و غیر معمول فشار ساختاری در جامعه است، به گونه‌ای که در مرتبه نخست عوامل شش گانه جای گرفته است که با توجه به نقش تعیین کننده آن در بروز رفتار جمعی، می‌تواند خطرناک باشد.

در توضیح علت افزایش فشار ساختاری در جامعه باید گفت فشارهای وارده بر جوامع توسعه یافته نظیر آمریکا جنبه درونی دارد و مردم آنها از ناحیه برون مرزی فشار چندانی احساس نمی‌کنند. از سوی دیگر در کشورهای توسعه یافته به علت وجود نهادهای سیاسی و مدنی و به طور کلی سازمان‌یافتگی سیاسی، فشار ساختاری در جامعه تا حد زیادی کاهش یافته است. این در حالی است که قسمت اعظم فشارهای وارده بر

جامعه ایران منشأ خارجی دارد و جامعه ایران از دو جهت داخلی و بین‌المللی تحت فشار است. یافته‌های پژوهش نیز این موضوع را تأیید می‌نماید، که از میان متغیرهای مستقل، استفاده از وسایل ارتباط جمعی خارجی تأثیر زیادی بر متغیر وابسته داشته است و در سطوح تفکیکی، اینترنت بیشترین تأثیر را بر متغیر وابسته داشته و به تنهایی ۹ درصد از تغییرات را تبیین نموده است.

آزمون تحلیل واریانس نشان داد که میزان تمایل زنان به رفتار جمعی بیش از مردان است، به طوری که میانگین نمره زنان ۴/۹ درصد بیش از مردان است. با توجه به این که زنان دارای عواطف، احساسات، نرمش و انعطاف بیشتری نسبت به مردان هستند، به لحاظ نظری انتظار می‌رفت تمایل آنان به رفتار جمعی و اعمال خشونت‌آمیز کمتر از مردان باشد، اما یافته‌های تحقیق عکس آن را نشان می‌دهد. این موضوع از دو جنبه قابل بررسی است. اولاً بر اساس نظر هانتینگتون که معتقد است جوهر سیاسی انقلاب، توسعه سریع آگاهی سیاسی و بسیج اجتماعی گروه‌های نوپدید به درون حوزه سیاسی است، با چنان شتابی که نهادهای سیاسی موجود نمی‌توانند آن را جذب کنند (کوهن، ۱۳۷۰: ۵۹). از این لحاظ می‌توان گفت انقلاب اسلامی ایران از یک سو باعث توسعه آگاهی سیاسی بانوان گردیده که افزایش درخواست‌های سیاسی آنان را در پی داشته است و از سوی دیگر فقدان نهادهای سیاسی برای جذب این درخواست‌ها، موجب نارضایتی این قشر گردیده است که می‌تواند یکی از دلایل تمایل زنان به رفتار جمعی باشد؛ ثانیاً محرومیت نسبی به شدت احساس آن بستگی دارد. همچنین مردم نارضادی تنها هنگامی رفتار پرخاشجویانه دارند که از منبع احتمالی سرخوردگی آگاهی داشته باشند (گر، ۱۳۷۷: ۱۰۴). بر این اساس قابل ذکر است که تحولات تکنولوژیک در عرصه ارتباطات، توسعه مراکز آموزش عالی و توجه بیش از پیش زنان به تحصیلات عالی به سبب افزایش سطح آگاهی آنان در زمینه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، رفاهی و سیاسی گردیده که انتظارات فزاینده آنان را در پی داشته است که دولت نیز در برابر این انتظارات پاسخگو نبوده است. بنابراین انتظارات فزاینده و عدم دستیابی به آمال و آرزوها، محرومیت نسبی و فشار ساختاری را به دنبال دارد که عامل مهمی برای تمایل زنان به رفتار جمعی در ایران است.

بر اساس یافته‌های تحقیق متغیرهای جنسیت، وضعیت تأهل، خاستگاه اجتماعی، تعلق قومی، وضعیت سکونت، شغل، سواد والدین و میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی خارجی، رابطه معنی‌داری با تمایل افراد به رفتار جمعی داشته‌اند. متغیرهای سن و تماشای تلویزیون نیز با متغیر وابسته رابطه معنی‌دار اما معکوس دارند و این

بدان معنی است که با افزایش سن از میزان تمایل افراد به رفتار جمعی کاسته می‌شود. همچنین افزایش میزان تماشای تلویزیون از میزان تمایل افراد به رفتار جمعی می‌کاهد.

در یک جمع‌بندی کلی از نتایج تحقیق می‌توان گفت که وجود عوامل تعیین‌کننده رفتار جمعی خصوصاً فشار ساختاری در جامعه با پتانسیل بالا نگران‌کننده است که این امر می‌تواند برای وضعیت ثبات و تعادل جامعه هشداردهنده و خطرناک باشد. بنابراین ضرورت دارد مسئولین نظام قبل از این که شرایط و عوامل تعیین‌کننده رفتار جمعی در جامعه به حد کمال برسد و انفجار رخ دهد، به فکر چاره باشند و به طور جدی تلاش نمایند در تجمع عناصر رفتار جمعی دستکاری هدفمند مبتنی بر دستورالعمل‌های علمی نمایند تا منجر به رفتار جمعی نگردد. در این راستا پیشنهادهای زیر می‌تواند مفید واقع شود:

۱. تلاش دولت برای کاهش فشار ساختاری در جامعه به حداقل ممکن.
۲. ایجاد نهادهای سیاسی و مدنی برای جذب مشارکت فزاینده مردم و انتقال خواسته‌های آنان به دولت.
۳. ایجاد راه‌های غیرخصوصی آموختن برای اعتراض در جامعه.
۴. جلب اعتماد عمومی برای کاستن از میزان شایعات و عقاید تعمیم‌یافته در جامعه که سبب تحریک احساسات مردم علیه دولت و نظام ارزشی می‌شود.
۵. تقویت کنترل اجتماعی از طریق:
 - نهادینه نمودن احترام به قانون و پیروی از ابزار منظم بیان نارضایتی
 - تقلیل تعصبات جناحی، قومی و دینی
 - آموزش نیروهای انتظامی و نظامی با استفاده از شیوه‌های پیشرفته و علمی برای مقابله صحیح و اصولی با بحران‌ها و آشوب‌های اجتماعی.

فهرست منابع

- احمدی، ح. (۱۳۸۲): روانشناسی اجتماعی، شیراز، مرکز نشر دانشگاه شیراز.
- استوتزل، ژ. (۱۳۶۸): روانشناسی اجتماعی، ترجمه علی محمد کاردان، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- اسملسر، ن. (۱۳۸۰): تئوری رفتار جمعی، ترجمه رضا دژکام، تهران، مؤسسه یافته‌های نوین: دواوین.

اوپنهایم، ا.ن. (۱۳۶۹): **طرح پرسشنامه و سنجش نگرش‌ها**، ترجمه مرضیه کریم‌نیا، مشهد، معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.

ایمان، محمدتقی (۱۳۷۶): «رفتار انتخاباتی و مشارکت سیاسی مردم در هفتمین انتخابات ریاست جمهوری»، **مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد**، شماره ۳۴، پاییز و زمستان، صص ۴۹۴-۴۷۵.

بشیریه، حسین (۱۳۷۳): **انقلاب و بسیج سیاسی**، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.

تنهایی، الف. (۱۳۷۱): **در آمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی**، انتشارات مرندیز.

جانسون، ج. (۱۳۶۳): **تحول انقلابی**، ترجمه حمید الیاسی، تهران، انتشارات امیرکبیر.

ساروخانی، باقر (۱۳۷۲): **روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی**، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

سیدامامی، ک. (۱۳۷۴): «روش‌های تاریخی - تطبیقی در آثار تدا اسکاچیل و چارلز تیلی»، **فصل‌نامه پژوهش دانشگاه**، سال اول، شماره ۱، پاییز.

عرف، ج. (۱۳۷۶): «مطالعه جامعه‌شناختی میزان تأثیر پایگاه اجتماعی و اقتصادی بر کنش جمعی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.

علیوردی، ع. (۱۳۷۳): «بررسی تطبیقی خودکشی در ایران»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

فکوهی، ن. (۱۳۷۸): **خشونت سیاسی**، تهران، پیام امروز با همکاری نشر قطره.

کرامی، ن. آ. و هیل. ا. و ترنر، ب. ا. (۱۳۷۰): **فرهنگ جامعه‌شناسی**، ترجمه حسن پویان، انتشارات چاپخس.

کوهن، ا. ا. (۱۳۶۹): **تنوری‌های انقلاب**، ترجمه علیرضا طیب، نشر قوس.

گر، ت. ر. (۱۳۷۷): **چرا انسان‌ها شورش می‌کنند**، ترجمه علی مرشدی‌زاد، تهران، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.

لوبن، گ. (۱۳۷۱): **روانشناسی توده‌ها**، ترجمه کیومرث خواجه‌یها، تهران، انتشارات روشنگران.

منفرد، ح. (۱۳۸۰): «بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر رضایتمندی سیاسی دانشجویان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شیراز.

مونتیل، ا. (۱۳۶۳): «جنبه‌های مشارکت جوانان در آمریکای لاتین»، ترجمه ع. ضرغامی، در هفته‌نامه **گزیده مسایل**

اقتصادی - اجتماعی، تهران: مرکز مدارک اقتصادی و اجتماعی و انتشارات سازمان برنامه و بودجه، شماره ۲۹ و ۳۰،

صص ۴۰-۲۴.

نصفت، م. (۱۳۵۴): **سنجش افکار دانشجویان کشور**، تهران، مؤسسه روانشناسی دانشگاه تهران ومدیریت رفاه اجتماعی

سازمان برنامه و بودجه.

واگو، ا. (۱۳۷۳): *درآمدی بر تئوری‌ها و مدل‌های تغییرات اجتماعی*، ترجمه احمدرضا غروی‌زاده، تهران، انتشارات ماجد.

Arendt, H. (1960): *The origins of Totalitarianism*, NewYork.

“Democratization”, *American Political Science Review*, Vol. 48, No. 3, P. 881.

Blocker, M.J. & Sherkat, P.E.(1994): “The Political Development of Sixties Activitis Identifying the influence of Class, Gender and socialization on protest participation”, *Social Force*, Vol. 21, No.3, P. 824.

Johnson, C.(1966): *Revolutionary Change*, Boston.

Kornhauser, W. (1959): *The Politics of Mass Society*, NewYork.

Lebon, G.(1945): *The Crowd*, London

Paige, M. J.(1961): “Political Orientation and Riot Participation”, *American Social Review*, Vol. 36, No.23, pp. 811-20

Strauss, A. (1997): “Research in Collective Behaviour: Neglect and Need”, *American Sociological Review*, Vol. 120, p.352.

Tilly, C.(1978): *From Mobilization to Revolution*, Reading, Mass: Addison- Wesley Publishing company.

مشخصات نویسندگان

محمدتقی ایمان دارای دکتری جامعه‌شناسی از استرالیا و دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه شیراز است. علاقی پژوهشی او در زمینه پارادایم‌ها در علوم اجتماعی و روشهای کمی و کیفی تحقیق است.

آدرس: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه شیراز

E-mail: Iman@shirazu.ac.ir

دانش پورجم کارشناس ارشد علوم سیاسی